

Александар Јовановић

Белешке уз археолошке стазе Леонтија Павловића

И овим прилогом пратићу путоказја Леонтија Павловића, приметне трагове и наслуте отворено предочених наставаљачима. Нудим неколико бележака, подстакнут опоменом и надом да пажљивим ишчитавањем обимног Павловићевог опуса можемо упознати многе археолошке и историјске хоризонте и недоглеђа. Сустигнут безвременом и посустајањем следићу само три трага, уз обећање да ћу се поново враћати овом недерећем и берићетном извору.

Прва белешка се односи на опеке са отисцима или цртежима из музеја у Смедереву. Павловић упозорава да „...смедеревски музеј има око 30 тегула са печатима и разним украсима: слова „S“, отисак људског стопала, псеће шапе и свињских папака, цртеж секире...“ (Павловић Л., 1972, 63). Отисак људске стопале означава праћење божанског трага, односно идеју *ipsa deae vestigia* (Dunbabin K. M. D., 1990, 87). Трагови псећих шапа обележавају Хермесов хоризонт бројева, односно тачну меру и количину опека у једном сету, а свињских папака извесну легитимност и успешни почетак, коју жртва свиње обележава у свакодневном животу, култу, заклетви, освећењу дома и гроба. Цртеж двоструке секире призива јонски сакрални мотив или врлину Амазонки која означава војнички *virtus*. Међутим, тема ове белешке су опеке са словом „S“. Неке од њих имају следећу епиграфску, а чини се и иконографску конституцију: слово „S“ следи слово „O“ и на крају је инверзно постављено слово „S“. Стиче се утисак да је хералдичка окосница „O“ – сунчани диск (?), точак (?) – фланкиран са две змије извијене у форми слова „S“. Ову хералдичку структуру видео сам на једној опеци са „Брестових међа“ код Угриноваца (Димитријевић Д., 1965, 153), на једном фрагменту керамике уз приказ пса са кулине некрополе Више гробаља у Виминацијуму (Зотовић Љ.,

Јордовић Ч., 1990, 27, сл.12), на неколико вотивних споменика из Деметриних светилишта у малоазијским провицијама Царства (Love I. S., 1975, 97) и ефешким цистафорима. Ова елементарна иконолошка поставка може означавати хтонску слику: редуковану Деметрину кочију, коју вуку две пропете змије. Слична конституција са две змије сучељене према кружном објекту среће се у представи Дракона и Драцене, ијатричко-сотеролошких божанстава – *interpretatio graecae* Асклепија и Хигија у Горњој Мезији и Македонији (Марић Р., 1933, 31, 85–87; Düll S., 1977, 257, 260; Јовановић А., 1997, 51–57). Објекат у средини, начелно, може бити точак као израз избављења Александра Великог из пустиње Сива у Египту, када је колима следио пут две змије водиле (Дракон и Драцена?) или јаје, атрибут лечитељних божанства, како је то исказано и на новцу Стоба (Јосифовски П., 2001, 86), и самог Дракона на споменику из Тројака (Vulić N., 1937, 44). Занимљиви су прикази две змије из Ораховца и Чашке у Македонији, сучељене према олтару на коме је јаје, које личе на слику лараријума и свијалиште домаћег култа (Düll S., 1977, по. 93, Abb. 28–30). Представу две змије, антитетички постављене у односу на јаје – хералдичку окосницу – сусрећемо и на иконома подунавских коњаника које се повезују за соларно-лунарни култ и митраистичко религијско поимање (Tudor D., 1969–1976, №. 15, 29, 107). У оквиру Митриног култа занимљиви су прикази змија које фланкирају пламтеће јаје из кога се рађа Ајон, персонификација свевремености и постојаног сећања (Vermaasen M. J., 1956–1960, № 695). Мотив змије и јајета – пилеуса Диоскура – јавља се у иконографији ових божанских близанаца (Benoit F., 1957, 249). Враћам се, међутим, фемининским аспектима овог приказа, али не у хтонском, већ у соларном сакралном миљеу. На привесцима из вотивне оставе *Nagyberki-Szalacska*, откривене још крајем XIX века, шематски су представљене стојеће женске фигуре са зракастим крунама, које држе у рукама – попут господарице животиња – змије у „S“ положају (Facsády A. R.; 1994, 145 са старијом литературом). Сажимањем ове слике добија се сунчани диск фланкиран са две змије у извијеном, серпенталном ставу. Женско божанство са радијалном круном (*corona radita*) могло би се определити као Ма или Дијана; у овом контексту је посебно занимљив фрагмент керамике из Виминацијума, где се уз натпис *SOS* појављује пас, Дијанин култни пратилац (Зотовић Љ., Јордовић Ч., 1990, 27, сл.12). У овом контексту је занимљива представа Изиде чији је трбух сучелиште две змије, откривена у култном амбијенту познатог античког лечилишта *Ad Mediam* у Дакији (Sanie S., 2005, 68). Претпостављам да цртеж

две змије и диска на опекама означава општу заштиту – целесталну и хтонску – објекта у коме ће бити уграђена.

Наредна белешка односи се на приказе пчела на накиту из околине Смедерева. Овакав накит није бројан; располажем са сазнањима о само два оваква објекта: златан прстен из Сеона и позлаћена игла из Вранова. Прстен из Сеона видео сам у необичним околностима пре три деценије. Наиме, на испиту из Класичне археологије био сам у комисији којом је председавао професор М. Гарашанин. У једном тренутку када је било речи о античком накиту, студент је извадио из замотуљка златан прстен са гемом на којој је била представљена пчела. Поделивши са нама дилеме око типологије и датовања, рекао је, с пуздањем, да прстен потиче из једне гробнице или саркофага у Сеонама. Необичне околности сусрета са овим лепим објектом, остале су ми у трајном сећању. Прстен је био масиван са широком алком и елипсоидном главом, где је уметнута гема са представом пчеле; прстен би припадао млађој варијанти типа II по класификацији Иване Поповић који се може датовати у другу половину II или почетак III века (Поповић И., 1992, 10). Посредно, чини се да овај прстен помиње и Леонтије Павловић. Наводи да је још 1918. у Сеонама нађен камени саркофаг са два покојника, а од прилога пар златних наушница и златни прстен – верујем овај о коме пишем (Павловић Л., 1972, 48–49). Саркофаг је имао натписно поље, оивичено редукованом панонском волутом, а у нишама са стране два генија жалости, сличан ономе који је на истом локалитету откривен 2001. (Мирковић М., 2006, 13–14). Саркофаг потиче из поменутог периода: крај II – почетак III века, односно из периода када је кремација доминантан начин сахрањивања. Инхумацију су користили досељеници из источних провинција (Јовановић А., 2006, 35–36). Пчела – атрибут и симбол Артемиде Ефешке – би могла указивати на досељенике из јонског дела Мале Азије. Овај мотив регистрован је и на златном прстену из богате гробнице из периода II–III век у Требичу код Сокобање (Petrović P., 1968, 133), као и у неколико гробова из поменутог периода у Грчкој (АД, 22, 1967, 227, т. 160). У гробници из Вранова, осликаној гирландама – мотивом преузетим са малоазијских саркофага – пронађена је и позлаћена игла са главом у облику пчеле (Вулетих М., 1970, 7–9). Гробница је, на основу бројних прилога, датована у крај II – прва половина III века. Слична игла пронађена је у Горсијуму у провинцији Панонији, где су регистровани накит и надгробни споменици са пчелама или кошницама (Bánki Zs., 1980, 179, Abb. 11/158). Пчела има значајну улогу у сепулкралном култу античког периода. Може

обележавати место уласка (и изласка!) из подземља, односно идеју повратка; отуда се мотив пчеле налази на новцима Артере на Криту или Јулиса на Кеосу где се сматрало да постоје пролази ка Доњем свету и Силаску (SNG, Argolis–Aegein islands, Cop. 338–340, pl.7; 542, pl. 11; 655–660, pl. 14). На новцима појединих малоазијских градова (Еритера, Сард) налази се уз Херакла његово оружје и означава апотеозу и врлином заслужен пут ка Олимпу и незабораву (SNG, Ionia 11, Cop. 717–723, pl. 16; Lydia 11, 510, pl. 15). Ипак, основни смисао присуства пчеле у фунусу и сепулкралном култу је у њеном изједначавању са етром, посредно са душом. Вергилије у Георгикама (11, 220–221) наводи:

...рекоше да пчеле имају у себи
део божанског духа и етарски дашак...

Етар је вечити извор из кога жива бића црпе снагу за живот, радну и моралну крепост (Gabričević B., 1983, 82–88). Према стоичкој филозофији и на њој заснованој религији – широко прихваћеној у Римском царству – етар је заправо душа, односно еманација сунца, његове топлоте и светлости (Rohde E., 1925, 518–534). Додајмо овоме још једну могућност проистеклу из чињенице да је накит са мотивом пчеле налажен у гробницама повезаним за привредна добра (*villa rustica, fundus, saltus*) те да би пчела могла означавати брижљивост, труд и храброст (*cura, labor, fortitudo*) заборављене староримске врлине сељака-војника које су поново оснажене са Августовим Златним веком (Флашар М., 1963, 97). Имање постаје марљиви пчелињак, а дом дарујућа кошница. Чини се да заслугом и судбином додељено имање, подизањем гроба власника, постаје место починка и трајни перивој који треба да, попут матице, сабира потомке и успомене. О томе најбоље сведоче – проживљеним искуством – надахнути стихови Вергилија у четвртој књизи Георгика (IV, 25–30), насловљеној „О пчелама“ које дајем у преводу М. Атанасијевића (Атанасијевић М., 1966, 187):

Нека буду бистри извори близу кошнице
и баре обрасле маховином
и узан поточић који тече кроз ливаду
и палма и предворје и огромна дивља маслина
да прави хлад.

Последња белешка је допринос претпоставци Л. Павловића о сведочанствима Митриног култа у смедеревском крају (Павловић, Л., 1972, 61). Он је, наиме, поводом необичне и више пута поништене судбине једног Митриног рељефа узиданог, потом скинутог са бедема Смедеревске тврђаве изнео претпоставку да споменик можда није донет из Виминацијума, као већина античких сполија, већ да је у региону Смедерева постојало светилиште посвећено овом персијском божанству. У прилог те могућности наводи налазе судове са аплицираним змијама из Смедерева, додајмо и Ландола, који се повезују са Митриним култом. Перспективе за даља истраживања овог питања се отварају новим тумачењима Митриног култа од стране *D. Ulansey* и његових следбеника (*Ulansey D.*, 1989). Он, заправо, актуелизује стару тезу К. Штарка, изнету још крајем XIX века, о календарским аспектима Митриног култа и идентификацији Митре и Персеја. Наиме, по овим тумачењима се сматра да је пре две прецесије, када је настало основно начело Митриног култа, сазвежђе Персеја било изнад сазвежђа Бика и да се ова слика пренела у тауроболију – основну тему Митрине култне слике. И одиста, уочљива је извесна алтернација Митра (Персеј у појединим областима; имао сам прилику да ову идеју проверавам на јужном делу провинције Доње Паноније, где епиграфске потврде Митриног култа нису праћене иконографским сведочанствима. Претпостављам да су представе Персеја биле иконографски израз Митриног култа и очекиване комплементарности (*Jovanović A.*, 2006a, 10–11). И у Горњој Мезији има оваквих примера. Навешћу само златни прстен са гемом на којој је приказан Пегаз и Персеј са главом Медузе у целесталном лету из Породине код Алексинца (*Поповић И.*, 1992, 30 кат. бр. 38); прстен припада типу „са два пара кугли на рамену“ који се датује у крај III и прве деценије IV века, када је мит о Персеју ископнио, а Митрин култ постао саставни део империјалног тријумфа и царске титулације. У овом контексту посебно су занимљиве представе Медузе, по миту, страшноликог чудовишта чију је главу Персеј посекао и даривао Атини. У смедеревском Музеју су налази неколико споменика овог карактера: већа маска од теракоте из Дубравице (*Margum*) (Павловић Л., 1972, 60) са представом главе Медузе-Горгоне која је вероватно била сакрални инвентар Митриног светилишта (?); мањи бронзани горгонеон из Годомина где Медуза има лепо лице без змија у коси, али са змијским чвором испод браде (Павловић Л., 1972, 56, 261). Слични примерци горгонеја из ијатричког светилишта у Сармисегетузи се датују у II век (*Alicu D., Rusu A.*, 1974, 94–100). Да ли у примерцима са лепим лицем Медузе долази до

идентификације победника – Персеја и жртве? За могућност повезивања Персеја и Митре чини се од значаја и алтернативни прикази главе Медузе и сунчаног диска на забатима надгробних споменика у римским провинцијама на нашем тлу. Аналогија по положају даје, обично, добре смернице у иконолошким истраживањима. И овде срећемо заслуге Л. Павловића: он је указао на сполију забата римског надгробног споменика са изваредном представом главе Медузе на спољном зиду манастира Рукумије (Павловић Л., 1972, 60). Касније је ову слику, испреплетану са народним казивањем и досећањем, обрадила Д. Спасић-Ђурић и довела у везу са Јеленом и Диоскурима, који такође, као божанства две сфере, имају везе са Митриним култом (Спасић-Ђурић Д., 1996, 224). Најзад, и на изузетном ауреусу Септимија Севера (193–211.) из Радинца, који се чува у Музеју, наслућује се окосница Митра/Персеј кроз представу главе Медузе (Павловић Л., 1972, 74, 260). На аверсу је глава Септимија Севера и скраћена легенда *Severus – Pius Avg* која индицира на позније време његове владавине, а на реверсу изваредан лик Медузе и легенда *Providentia* која означава божију, вероватно Митрину, промисао.

Белешка о аутору:

Проф. др Александар Јовановић, археолог,
Филозофски факултет у Београду

Библиографија:

- Alicu D., Rusu A., 1974 – D. Alicu, A. Rusu, Citeva reprezentari ale gorgonei Meduza in Dacia intracarpatica, Acta MN XI, Cluj 1974, 93–101.
Атанасијевић М., 1966 – М. Атанасијевић, Римска лирика, Београд 1966.
Bánki Zs., 1980 – Zs. Bánki, Forschungen un Gorsium in 1977/78, Alba Regia, xviii, Székesfehérvár 1980.
Benoît F., 1957 – F. Benoît, Un autel des Dioscures au fouet à Domazan (Gard), Ogam IX/3, 1957, 248–264.
Vermaseren M. J., 1956–1960 – M. J. Vermaseren, Corpus Inscriptionum et Monumentorum Religionis Mithriacae, Hague, 1956–1960.

- Вулетић М., 1970 – М. Вулетић, Враново код Смедерева, Смедерево 1970.
- Vulić N., 1937 – N. Vulić, Archäologische Karte von Jugoslawien, Blatt Prilep – Bitolj, Beograd 1937.
- Gabričević B., 1983 – B. Gabričević, Solarni koncept duše kod Ilira, Vjesnik za arheologiju i historiju dalmatinsku, LXXVI, Split 1983.
- Dimitrijević D., 1965 – D. Dimitrijević, Rad Narodnog muzeja Zemun na istraživanju rimskog limesa u Sremu tokom 1965., Arheološki pregled 7, Beograd 1965, 149–156.
- Düll S., 1977 – S. Düll, Die Götterkulte Nordmakedoniens in römischer Zeit, Berlin 1977.
- Dunbabin K. M. D., 1990 – K. M. D. Dunbabin, Ipsa deae vestigia. Footprints divine and human on Graeco – Roman monuments, JRA 3, 1990, 85–109.
- Зотовић Љ., Јордовић Ч., 1990 – Љ.Зотовић, Ч. Јордовић, Некропола Више гробаља, Viminacium I, Beograd 1990.
- Јовановић А., 1997 – А. Јовановић, О култној тријади Дракон–Драцена–Александар у северној Македонији, Гласник Српског археолошког друштва, 13, 1997, 51–57.
- Jovanović A., 2006 – A. Jovanović, Prologue to the Research of Inhumation in Moesia Superior in the First to Third Centuries A. D., Гласник Арпског археолошког друштва 22, 2006, 23–44.
- Jovanović A., 2006a – A. Jovanović, Arheološke beleške iz antičke prošlosti Panonije, Zbornik radova Balkan i Panonija kroz Istoriju, Novi Sad 2006, 9–15.
- Јосифовски П., 2001 – П. Јосифовски, Римска монетарница на Стоби, Скопје 2001.
- Love I. C., 1975 – I. C. Love, Excavations at Knidos, TRA XXII–I, Ансара 1975, 97–120.
- Марић Р., 1933 – Р. Марић, Антички култови у нашој земљи, Београд 1933.
- Мирковић М., 2006 – М. Мирковић, Један латински натпис из Сеона (Aureus mons) код Смедерева, Смедеревски зборник 1, Смедерево 2006, 13–16.
- Павловић Л., 1972 – Л. Павловић, Музеј и споменици културе Смедерева, Смедерево 1972.
- Petrović P., 1968 – P. Petrović, Trebič kod Sokobanje, Arheološki pregled 10, Beograd 1968, 132–135.
- Поповић И., 1992 – И. Поповић, Прстење–римски накит у Народном музеју у Београду, Београд 1992.
- Rohde E., 1925 – Rohde E. Psyche, Tübingen 1925.
- Sanie S., 2005 – S. Sanie, Cultele Egiptene în Dacia Romană, Arheologia Moldovei XXVII (2004), București 2005, 61–82.
- Спасић-Ђурић Д., 1996 – Д. Спасић-Ђурић, Пример археолошког трага у етнографској грађи из околине Пожаревца, Гласник Арпског археолошког друштва 12, Београд 1996, 219–226.
- Tudor D., 1969–1976 – D. Tudor, SMRED I–II, Leiden 1969–1976.
- Ulansey D., 1989 – D. Ulansey, The Origins of the Mithraic Mysteries, Oxford 1989.
- Facsády A. R., 1994 – A. R. Facsády, Trésor de Pannonie du II siècle, Actes der 10. Internationale Tagung über antike Bronzen, Stuttgart 1994, 141–146.
- Флашар М., 1963 – М. Флашар, Историја у симболици Вергилијевих песама, Зборник Филозофског факултета VI–I, Београд 1963, 87–112.

Summary

Aleksandar Jovanović

Notes on Archaeological Pathways of Leontije Pavlović

There are three notes following the archaeological pathways of Dr Leontije Pavlović.

First note concerns one iconographic constitution recorded on Roman bricks from Smederevo: after letter 'S' comes letter 'O' and inverse 'S'. I assume that it is an illustration of two snakes heraldically arranged in relation to the sun disc or wheel, i.e. it is reduced image of goddess Diana/Ma – mistress of animals or the image of the chariots of Demeter drawn by snakes. Second note deals with the jewelry with representations of bees from the Roman tombs in the vicinity of Smederevo. The bee is identified in a funerary cult with ether, i.e. with soul. In other words, the bee-ether-soul is emanation of sun, warmth and eternity. Third note deals with the traces of the cult of Mithras in the Smederevo region and the connecting between Mithras and Perseus by the principle of providentia.

About the Author:

Prof. Aleksandar Jovanović, PhD, archaeologist,
Faculty of Philosophy in Belgrade